

УДК 330.342.24

JEL: A13, A14, B41, C43

<http://doi.org/>**Я.О. Ляшок
С.М. Лисенко**

ГОСПОДАРСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТИТУТІВ: ПРОБЛЕМИ ВИМІРУ ВЗАЄМНОГО ВПЛИВУ

Мета. Метою статті є уточнення теоретико-методологічних аспектів, кількісний аналіз ціннісних пріоритетів як складової економічного менталітету українців у взаємозв'язку зі змінами суспільних інститутів, визначення напрямів бажаних перетворень у системі цінностей української нації для проведення ефективної економічної політики.

Методика. Вибір методів дослідження зумовлено міждисциплінарним характером роботи. Це такі загальнонаукові методи і прийоми, як методи наукової абстракції, аналізу і синтезу, порівняння, деталізації; групування. Такі спеціальні методи як індексний метод аналізу було застосовано для оцінки динаміки цінностей українців протягом відновленої Незалежності. Для виявлення чутливості взаємного впливу ціннісних орієнтирів суспільства й інституційних рамок економіки використано такий аналітичний інструмент як коефіцієнт еластичності.

Результати. В результаті уточнення теоретико-методологічних аспектів поняття «господарський менталітет» було виявлено структуру цього феномену і його особливості. Важливою складовою частиною господарського менталітету є цінності суспільства. Система цінностей - це набір пріоритетів, які соціальні суб'єкти визнають у своїй сфері важливими для себе та свого оточення. Цінності є чутливим до змін соціального середовища елементом господарського менталітету. Для здійснення аналізу системи цінностей українців важливо, що цінності можна кількісно виміряти і ранжувати за пріоритетністю. У статті охарактеризовано основні сучасні методики і підходи, які використовуються для оцінки ментальних характеристик різних країн. В результаті аналізу було виділено цінності, які сприяють економічній ефективності на мікро – і макрорівні. Такі цінності є пов'язаними із просуванням економічної свободи та інших інститутів вільного ринку.

Інформаційною базою аналізу інституційних рамок ринкової економіки було обрано такий інформативний і зручний інструмент, як Індекс економічної свободи IEF. Значення і динаміку цього показника було проаналізовано для України за тривалий період і виявлено, що за весь період вимірювання IEF для України його значення були нижчими за середньосвітовий рівень. Україна характеризується як в основному невольна країна. Найбільший негативний вплив на IEF чинять проблеми з корупцією, несвобода інвестицій і фінансова несвобода.

Інформаційною базою для вимірювання ціннісних пріоритетів українців стали результати репрезентативних загальнонаціональних опитувань населення України за період 1991–2020 р.р. за спеціально розробленою дослідницькою програмою «Аксіомоніторинг». Оцінки цінностей респондентами було згруповано у три категорії: тілесно-вітальні цінності, цінності економічних можливостей, цінності демократії. Проведений в роботі аналіз підтвердив гіпотезу про те, що цінності українців зазнали змін. За тридцять років спостережень респонденти стали більшою важливістю надавати цінностям економічних можливостей і цінностям демократії, і дещо меншою - тілесно-вітальним цінностям. Проте, останні і сьогодні посідають верхнє місце у рейтингу цінностей.

Наукова новизна. Для виявлення ступеня взаємного впливу цінностей і соціальних інститутів запропоновано розраховувати показники еластичності та розроблено шкалу диференціації значень коефіцієнтів еластичності для оцінки сили реакції цінностей на зміни IEF. Розраховано також обернені показники. Найбільш еластичними до змін інституційних рамок виявилися цінності особистої свободи, демократичного розвитку і можливості підприємницької ініціативи. Інститути економічної свободи найбільш еластичними виявилися до зміни тілесно-вітальних цінностей, що можна пояснити їх сталістю.

Практична значимість. Результати аналізу чутливості зміни цінностей і інституційних рамок суспільства за допомогою інструмента еластичності мають практичну цінність. Вони дозволяють краще розуміти особливості поведінки економічних суб'єктів, їх ставлення до ринку, власної праці, підприємницької діяльності, механізм прийняття рішень щодо інвестування, розвитку бізнесу, міжнародної співпраці тощо. Ці дані можуть бути корисними також для розробки ефективної економічної політики та стратегій розвитку України та інших країн зі схожим господарським менталітетом.

Ключові слова: господарський менталітет, економічний менталітет, цінності, економічні інститути, економічна свобода, економічний розвиток, економічна ефективність, еластичність

Вступ. Більш як тридцять років відновлення української державності та сьогоднішня війна за незалежність з новою гостротою ставлять питання про стриження нашого народу, який тримає і мотивує українців до боротьби і суспільного поступу.

Тому проблема дослідження ментальності, в тому числі економічної ментальності, не втрачає своєї актуальності, а навпаки, набуває нових рис, що проявляються у зв'язку з повномасштабною російською неспровокованою агресією проти України.

Сучасні дослідження економічного менталітету української нації допомагають розуміти, які чинники найбільше впливають на розвиток економіки країни на теперішньому етапі та які перешкоди можуть зустрічатися на цьому шляху.

Наукове осмислення процесів трансформації ціннісних орієнтирів окремих суб'єктів, соціальних груп і суспільства в цілому дозволяє визначити культурний контекст, в якому функціонує економічна система, а також визначити місце України в глобальному світі. Розуміння підвалин масової поведінки української нації в економічній сфері сприяє усвідомленню імовірних напрямків зміни економічної ментальності, що уможливить розробку ефективних стратегій розвитку економіки та бізнесу, а також формування ефективних програм державної політики, спрямованих на підвищення економічної ефективності та добробуту нації.

Глибокі зміни, які нині відбуваються в Україні на всіх рівнях суспільного буття, торкнулися фундаментальних основ нашого існування. Насамперед, це стосується трансформації інституційної структури економіки, в тому числі відносин власності. Перебіг і характер таких процесів обумовлюються системою цінностей соціуму, яка зазнає, у свою чергу, впливу змін соціальних інститутів. Унаслідок цього взаємного впливу змінюється соціальна структура українського суспільства, виникають нові види економічної діяльності населення, почала формуватися нова економічна культура, істотно змінилися як формальні, так і неформальні інститути суспільства. Це вимагає ґрунтового переосмислення теоретичних засад дослідження нових соціально-економічних практик людей на основі міждисциплінарних досліджень.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблематика впливу ментальності на різні сторони суспільного життя є достатньо широко розроблюваною науковцями у різних царинах, таких як філософія, соціологія, психологія, економіка, менеджмент тощо. Серед зарубіжних вчених цю тему свого часу досліджували Л. Леві-Брюль, А. Лефавр, П. Бурдьє, Г. Хофстеде, Д. Канеман та ін.

Сучасні українські науковці також активно аналізують різні грані феномену

менталітету. Зокрема, Р. Додонов розглядає процеси формування та функціонування етноментальності у соціально-філософському ракурсі [1], Бондаренко О.В. аналізує явище ментальності в розрізі його особливостей, тенденцій та закономірностей [2], О. Шестаковський досліджує соціологічні аспекти кількісних вимірів ментальності, в тому числі, економічної [3], Борисенко Л.Г. займається адаптуванням етнометричного інструментарію до українських реалій за допомогою методів соціології [4].

Пилипенко В.Є. на міждисциплінарних засадах досліджує мотиви, цінності та цілі підприємницької діяльності, аналізує засади розвитку економічної культури населення України за умов реформування економіки [5].

Прикладні питання впливу менталітету на соціально-економічний розвиток, зокрема, ступінь сприйняття українським суспільством прогресивної системи оподаткування як одного із можливих засобів зменшення соціальної нерівності, досліджує Н. Лаврінченко [6].

Науковці Інституту соціології НАНУ під керівництвом Ворони В.М. досліджують загально-теоретичні аспекти процесу функціонування і розвитку економічної культури і практичні її прояви у різному соціально-економічному середовищі і різних регіонах України на основі широкої бази соціологічних опитувань [7].

Соціологічний аналіз забезпечення надіндивідуальних цінностей в Україні в контексті масової свідомості з використанням індикаторів Індексу забезпечення соцієтальних цінностей надає С. Дембіцький [8].

Ґрунтовне економічне дослідження українського господарського менталітету як системи історично сформованих цінностей, мотивів та моделей економічної поведінки індивідуального та колективного суб'єктів, які здійснюють безпосередній вплив на загальний вектор розвитку процесів соціалізації економіки України та мають враховуватися у ході реалізації пріоритетних завдань соціальної та економічної політики в Україні знаходимо у З.І. Галушки, О.О. Лусте [9].

Як бачимо, проблематика, що є пов'язаною із вивченням економічного менталітету і його складових, є популярною

у науковців багатьох галузей, але недостатньо дослідженими залишаються питання аналізу взаємного впливу складників економічного менталітету і суспільних інститутів, із застосуванням кількісних методів, притаманних економічній науці. Вагомість та актуальність зазначених проблем, їх недостатнє теоретичне і практичне опрацювання зумовило мету даного дослідження.

Мета статті (постановка завдання).

Метою статті є уточнення теоретико-методологічних аспектів, аналіз ціннісних пріоритетів як складової економічного менталітету українців у взаємозв'язку зі змінами суспільних інститутів, спричинених соціально-економічною трансформацією, а також визначення напрямів бажаних перетворень у системі цінностей української нації для проведення ефективної економічної політики на рівні держави і оптимальних рішень з боку суб'єктів господарювання.

Вибір методів дослідження зумовлено міждисциплінарним характером роботи. Це такі загальнонаукові і специфічні методи і прийоми, як методи наукової абстракції, аналізу і синтезу, порівняння, деталізації; групування, індексний метод аналізу. Для виявлення взаємного впливу ціннісних орієнтирів суспільства й інституційних рамок використано такий аналітичний інструмент як оцінка еластичності.

Виклад основного матеріалу.

Поняття «економічний менталітет» або «господарський менталітет» є достатньо поширеним, але таким, що трактується різними дослідниками неоднозначно.

Інтерес викликає соціально-філософська і соціологічна рефлексія феномену ментальності, яка зосереджується на поясненні тотожності або розбіжностей між поняттями господарського менталітету і господарської або економічної ментальності, економічної культури, підприємницької (трудової, виробничої) етики тощо. Примітно, що у Філософському енциклопедичному словнику С. Кримським, В. Заблоцьким пропонується поняття «ментальність» (від лат. mens (mentis) - спосіб мислення, склад душі) розглядати як характеристику «специфіки сприйняття та тлумачення світу в системі духовного життя того чи іншого народу, нації, соціальних суб'єктів, що уособлюються певними

соціокультурними феноменами. Зміст ментальності задається усталеними, карбованими історичним досвідом формами і способами виразу інтелектуальних та емоційних реакцій стереотипами поведінки, архетипами культури та соціопсихологічною налаштованістю соціальних суб'єктів» [10]. У той же час поняття «менталітет» у Філософському енциклопедичному словнику відсутнє.

Докладний теоретико-методологічний аналіз цих категорій не є предметом даної роботи, тому зазначимо лише, що для досягнення її мети вважаємо за доцільне зголоситися із позицією З. Галушки і О. Лусте, які детально обґрунтовують розбіжності трактування понять «економічна ментальність» та «господарський менталітет». Так, автори пропонують під терміном «економічна ментальність» розуміти «сукупність ціннісно-сміслових орієнтацій, що описують колективні уявлення суспільства про взаємодію із навколишнім світом в економічному вимірі» [9, с.96], а «господарський менталітет» трактують як «більш вузьке поняття в часовому та історичному вимірах, яке репрезентує колективний господарський досвід, актуалізований у певному часовому проміжку і проявляється у процесі здійснення індивідом або спільнотою господарської діяльності для реалізації їх економічних інтересів» [9, с. 96].

Отже, відповідно до такого підходу, економічна ментальність спирається на віковічні усталені, стереотипні форми світосприйняття соціальних суб'єктів, які зафіксовані культурними архетипами і традиціями нації.

Господарський менталітет, на відміну від економічної ментальності, актуалізується на конкретному часовому інтервалі і виступає як похідна від економічної ментальності. Порівняно з останньою, господарський менталітет характеризується більшою чутливістю до змін соціального середовища, інституціональної структури суспільства тощо.

Важливо також розрізняти поняття "менталітет" та "система цінностей", які є пов'язаними між собою, проте не збігаються за спектром відображення.

Менталітет є більш широким поняттям, що описує виявлення спільної для

певної групи людей, нації, етнічної групи чи регіону поведінки, яка формується на основі їхнього соціального та культурного середовища.

З філософського погляду цінність - термін, що позначає належне та бажане, на відміну від реального, дійсного. Важливою особливістю цінностей є те, що вони містять у собі спонукальний складник, виконують роль підстави для індивідуальної і колективної дії. Через це цінності відіграють вагомий роль у перетворенні реальності. Класифікуючи цінності, сучасні філософи намагаються поєднати елементи суб'єктивістського і об'єктивістського підходів. Так, цінності переважно поділяють на дві великі групи: "нижчі", або "матеріальні" (те, що задовольняє біологічні потреби) і «вищі» або «духовні» (релігійні, моральні, естетичні, політичні, правові та ін.). Як правило, матеріальні цінності вважають інструментальними або зовнішніми, тобто такими, що є засобом для утвердження інших цінностей. Натомість духовні відносять до самодостатніх або внутрішніх цінностей. Наслідком їхнього ігнорування є духовна деградація людей [11].

Отже, для досягнення мети даного дослідження під системою цінностей будемо розуміти набір пріоритетів, які соціальні суб'єкти визнають у своїй сфері важливими для себе та свого оточення. В прикладному аспекті для даного дослідження важливими є два моменти. По-перше - це можливість ранжувати цінності за пріоритетністю. А по-друге - це можливість кількісного вимірювання ступеня взаємного впливу цінностей на господарський менталітет з одного боку, і на ефективність функціонування суспільних інститутів з іншого боку.

У цьому контексті дослідження господарського менталітету здійснюється як дослідження системи цінностей української нації. І такий аналіз має два напрями: 1) мотиваційний, що характеризує спонукальний складник цінностей як підставу для суспільної та/або індивідуальної дії до зміни соціально-економічної реальності; 2) інституціональний, що виявляється через вплив ефективності інституційної структури економіки на трансформацію суспільних цінностей.

Підсумовуючи попередні зауваження щодо розгляду досліджуваної проблеми, висуваємо таку робочу гіпотезу: господарський менталітет як вияв економічної ментальності нації на її певному історичному і часовому інтервалі, кількісно може бути описаний через систему ціннісних пріоритетів, які чинять вагомий вплив на формування і ефективне функціонування інституційної структури соціально-економічної системи. Такий вплив є взаємним у більш тривалій перспективі, оскільки система цінностей трансформується під дією інституціональних чинників. Цей вплив можливо виміряти за допомогою кількісних методів економічного і статистичного аналізу, що дозволить краще розуміти особливості поведінки економічних суб'єктів, їх ставлення до ринку, власної праці, підприємницької діяльності, механізм прийняття рішень щодо інвестування, розвитку бізнесу, співпраці з іншими країнами тощо. Ці дані можуть бути корисними також для розробки ефективних економічних політик та стратегій розвитку країни.

Вибір параметрів, якими можна охарактеризувати господарський менталітет, в даній роботі ґрунтується на результатах аналогічних міжнародних і вітчизняних досліджень. Однією з найвідоміших і визнаних є методика оцінки ментальних характеристик різних країн Г. Хофстеде, яка містить такі параметри:

- 1) дистанція влади (Power Distance - PDI);
  - 2) індивідуалізм (Individualism - IDV);
  - 3) мужність (Masculinity - MAS);
  - 4) прагнення уникнути невизначеності (Uncertainty Avoidance - UAI);
  - 5) довгострокова орієнтація (Long-Term Orientation - LTO);
  - 6) поблажливість (Indulgence - IND)
- [12].

Не менш вагомою за вибраними параметрами ментальних характеристик є методика Ш. Шварца, відповідно до якої будують чотири блоки ментальних цінностей з відповідними показниками:

- 1) збереження/ консерватизм (безпека, конформність, традиція);
- 2) відкритість до змін (самостійність, стимуляція, гедонізм);

3) вихід за межі свого «Я» (доброзичливість, універсальність);

4) самоствердження (досягнення, влада) [9, с. 124].

Як бачимо із наведених методик, запропоновані Г. Хофстеде і Ш. Шварцем параметри виміру економічної ментальності можуть бути застосовані для аналізу поведінкових практик як окремих індивідів, так і соціальних груп або націй. Для нашого дослідження важливими є ті показники, за допомогою яких можна виявити ціннісні пріоритети на національному рівні з огляду на те, що самі відповідні індекси будують для порівняння між країнами.

Цікавими є також результати побудови індексу ментальності вільного ринку FMMI (Free-Market Mentality Index) з використанням пунктів, включених до Всесвітнього дослідження цінностей (WVS), постійного міжнародного опитування, яке проводиться з 1981 року. FMMI ґрунтується на параметрах, що містяться у таких твердженнях (з їхньою антитезою):

–твердження 1: конкуренція – це добре. Це стимулює людей наполегливо працювати та розвивати нові ідеї. (Антитеза: конкуренція шкідлива. Вона виявляє в людях найгірше);

–твердження 2: приватну власність на бізнес і промисловість слід збільшувати. (Антитеза: слід збільшити державну власність на бізнес і промисловість);

–твердження 3: багатство може зростати, тому його вистачить на всіх. (Антитеза: люди можуть збагатитися лише за рахунок інших) [13].

Аналогічні підходи до трактування економічної ментальності застосовують і розробники Глобального індексу економічного менталітету GIEM (Global Index of Economic Mentality) як подальшого розвитку дослідження впливу ринкової ментальності на економічний розвиток країн. Інформаційною основою для побудови GIEM також є дані, доступні у базі Всесвітнього дослідження цінностей EVS/WVS (2020a), отже цей індекс побудовано на шести запитаннях, згрупованих за трьома змінними (більше значення свідчить про більш проринковий погляд):

1) ефективність. Досліджує, наскільки люди вірять, що приватна власність і

конкуренція між фірмами дають бажані економічні результати;

2) перерозподіл. Оцінює, наскільки люди підтримують перерозподільну державу. Чи повинен уряд перерозподіляти доходи, щоб досягти рівних результатів? Чи має ідеальний демократичний уряд оподатковувати доходи багатих, щоб віддати їх бідним?;

3) відповідальність. Кількісно визначає ступінь, до якого люди вірять, що особа несе відповідальність за свій власний добробут, на відміну від думки, що уряд повинен безпосередньо вживати заходів проти бідності та на користь рівності доходів. Ця змінна відрізняється від другої тим, що вона враховує компроміси, які передбачає вибір між більш або менш ринковим економічним порядком. Цей параметр оцінює питання про характер (негативний чи позитивний) впливу посилення державного втручання на стимули до відповідальної поведінки [14].

Отже, К. Ньюленд під економічною ментальністю розуміє саме ментальність вільного ринку (яку він ще називає капіталістичною ментальністю) з відповідним ставленням до таких інститутів ринкової економіки, як конкуренція, приватна власність, перерозподіл багатства. Для нашого дослідження такий підхід є найбільш вдалим, оскільки він пов'язує суспільні цінності з функціонуванням інститутів соціально-економічної системи. Відповідні інституційні рамки сприяють накопиченню капіталу, реалізації прибутків від торгівлі та ефективному використанню факторів виробництва.

Останні дослідження підтверджують, що якість економічних інститутів сильно корелює з доходом на душу населення та іншими показниками економічного розвитку [15]. Отримані результати, на думку автора, свідчать про те, що інструментальною змінною економічного розвитку є лише демократизація, а не усталена демократія. Тим більшої ваги для нас набуває вибір параметрів ефективності інституціональної структури економіки.

Для виявлення якості економічних інститутів для України найбільш прийнятним видається використання інформаційної бази, яку надає Індекс економічної свободи Index of Economic Freedom (IEF) The Heritage Foundation. Дані,

які використовуються як вхідні для цього рейтингу, включають дванадцять кількісних і якісних параметрів, згрупованих у чотири великі категорії, які характеризують стан розвитку і ефективність інституційних рамок функціонування соціально-економічної системи:

1) верховенство права (права власності, доброчесність уряду, ефективність судочинства);

2) розмір уряду (державні витрати, податковий тягар, фіскальний стан);

3) ефективність регулювання (свобода бізнесу, свобода праці, монетарна свобода);

4) відкриті ринки (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода).

Кожний з дванадцяти індикаторів економічної свободи у цих категоріях оцінюється за шкалою від 0 до 100. Загальна оцінка країни визначається шляхом усереднення дванадцяти параметрів, причому кожному надається однакова вага. За значеннями дванадцяти субіндексів інтегрального IEF усі країни поділяють на такі групи:

- вільні — $80 \leq \text{IEF} \leq 100$
- в основному вільні — $70 \leq \text{IEF} \leq 79,9$
- помірно вільні — $60 \leq \text{IEF} \leq 69,9$
- в основному невольні — $50 \leq \text{IEF} \leq 59,9$
- репресивні — $0 \leq \text{IEF} \leq 49,9$ [16].

Вибір індексу економічної свободи IEF для порівняльного дослідження інституційних рамок пов'язано із достатньо обширною і продуманою базою індикаторів цього індексу, які є зручними і зіставляваними за значні проміжки часу, в тому числі по Україні, починаючи з 1995 року.

Як інформаційну базу для аналізу параметрів цінностей українського суспільства загалом або його окремих груп використано результати тринадцяти репрезентативних загальнонаціональних опитувань населення України Інститутом соціології НАНУ за період 1991–2020 р.р. Під час опитувань використовувалися однаковий каталог ціннісних позицій і техніка їх оцінювання респондентами за спеціально розробленою дослідницькою програмою “Аксіомоніторинг”. Ціннісні позиції були сформульовані як різноманітні життєві стани, можливості, стандарти, зразки, яких варто бажати або які повинні бути. Респондентам пропонувалося оцінити

важливість особисто для себе зазначеного каталогу цінностей за 5-бальною шкалою, де 1 означає “зовсім не важливо”, 2 – “радіше не важливо”, 3 – “важко сказати, важливо чи ні”, 4 – “радіше важливо” і 5 – “дуже важливо” [17, с. 71].

Вибір сукупності статистичних і математичних методів обробки та аналізу даних обумовлено метою роботи і особливостями наявної інформаційної бази. Для виявлення зв'язку між досліджуваними явищами або процесами багато дослідників застосовують інструментарій кореляційно-регресійного аналізу. Зокрема, кореляційне поле залежності між ВНД на душу населення та вимірами господарського менталітету за Г. Хофстеде, а також графіки відповідних рівнянь регресії наведено в [9, с. 169]. Методологічні засади моделювання економічної поведінки людини, якими обґрунтовуються причинно-наслідкові зв'язки вибору якісних параметрів для кількісного виміру економічної ментальності, в тому числі, за допомогою кореляційно-регресійного аналізу, містяться в [18]. Але для коректного використання інструментарію кореляційно-регресійного аналізу необхідно мати достатню вибірку даних, що в нашому випадку не виконується. Тому пропонується інший метод економічного аналізу чутливості певних параметрів до змін інших показників, які відібрано в результаті встановлення причинно-наслідкового зв'язку між ними. Це метод визначення еластичності показників господарського менталітету за показниками стану інституційних рамок. Перевагою цього методу є те, що його використання не вимагає наявності великої кількості даних, як для кореляційного аналізу або для інших статистичних методів, які базуються на теорії ймовірностей. Ще одним позитивом методу використання показників еластичності є те, що вони є безрозмірними, а отже можуть бути зіставляваними без додаткової процедури нормалізування їх за шкалою від 0 до 1.

Розрахунок еластичності пропонується вести за формулою коефіцієнта еластичності, який визначається за середньою точкою інтервалу між наступним і попереднім значенням певної змінної:

$$E = \frac{(y_2 - y_1) \times (x_1 + x_2)}{(y_1 + y_2) \times (x_2 - x_1)}, \quad (1)$$

де x_1, x_2 – відповідно попереднє і наступне значення незалежної змінної;

y_1, y_2 – відповідно попереднє і наступне значення залежної змінної.

За величиною коефіцієнта еластичності можна виявити напрям і силу реакції показника y на зміну показника x . Будемо розрізняти:

- 1) сильний негативний вплив зміни параметра x на параметр y , якщо $-\infty < E < -1$;
- 2) середній негативний вплив зміни параметра x на параметр y , якщо $E \approx -1$;
- 3) слабкий негативний вплив зміни параметра x на параметр y , якщо $-1 < E < 0$;
- 4) відсутній вплив зміни параметра x на параметр y , якщо $E=0$;
- 5) слабкий позитивний вплив зміни параметра x на параметр y , якщо $0 < E < 1$;
- 6) середній позитивний вплив зміни параметра x на параметр y , якщо $E \approx 1$;
- 7) сильний позитивний вплив зміни параметра x на параметр y , якщо $1 < E < \infty$.

У будь-якому разі, чим сильнішим є вплив зміни параметра x на параметр y , тим більшою є абсолютна величина коефіцієнта еластичності E .

Визначившись із інформаційною базою і обґрунтувавши методи та інструменти дослідження, перейдемо до безпосереднього аналізу кількісних вимірників суспільних цінностей у їхньому взаємозв'язку із інституційними рамками. Для цього вибрано період розгляду 1992–2020 р.р. оскільки такий проміжок часу надає опитування суспільної думки [19, с. 531–538].

Для кількісного аналізу динаміки ціннісних пріоритетів українського суспільства використано згруповані усереднені дані указаних опитувань за декадами: перша декада охоплює 1992–2000 рр., друга декада – 2001–2010 рр., третя декада – 2011–2020 рр. (див. табл.1).

Відповідно до анкети опитування респондентам пропонувалося визначити для себе пріоритетність цінностей (мінімальна значимість – 1 бал, максимальна – 5 балів), які пропонуємо поділити на такі групи за змістом:

- 1) тілесно-вітальні цінності;

- 2) цінності економічних можливостей;
- 3) цінності демократії.

В табл. 1 надано перелік аналізованих цінностей з їхнім групуванням за запропонованими трьома категоріями, а також подекадний розподіл ціннісних пріоритетів в середньозважених балах. Коефіцієнти еластичності, надані в табл.1, розраховано за (1) з урахуванням середніх величин індексу економічної свободи для України, які визначено, виходячи з того, що всім індикаторам інтегрального індексу за однакові періоди надається однакова вага:

- за період 1992–2000 р.р. IEF = 42,65;
- за період 2001–2010 р.р. IEF = 50,94;
- за період 2011–2020 р.р. IEF = 48,84.

Коефіцієнт еластичності цінностей за індексом економічної свободи $IEF E_{ц/IEF}$ показує, на скільки чутливою є реакція i -ї цінності з переліку запропонованих у відповідних трьох групах за умови, що індекс економічної свободи IEF зміниться на одиницю.

І, навпаки, коефіцієнт еластичності індексу економічної свободи IEF за цінностями $E_{IEF/ц}$ показує, на скільки зміниться індекс економічної свободи IEF за умови, що оцінка i -ї цінності з переліку запропонованих у відповідних трьох групах зміниться на одиницю.

Розрахунок відповідних коефіцієнтів еластичності проведено на часових інтервалах, що охоплюють I та II декади, II та III декади, а також на інтервалі всього періоду спостережень, тобто за I – III декади.

Обговорення результатів. Оскільки метою даної роботи є виявлення взаємної чутливості цінностей, які впливають на стан формування і реалізацію функцій суспільних інститутів, то найбільша увага приділяється аналізу еластичності цінностей другої групи, тобто цінностей економічних можливостей. Разом із тим, не можна відкидати дані аналізу за іншими двома групами цінностей, оскільки вони також чинять певний вплив на інституційні рамки, в яких існує економіка.

Очевидно, що ціннісні пріоритети є феноменом більш сталим, таким, що змінюється значно повільніше, ніж інституційні рамки економіки, оскільки вони ґрунтуються на архетипах, традиціях, культурі, колективному несвідомому тощо, і в той же час самі є складовою господарського менталітету. Тому,

очікувано, що коефіцієнти еластичності індексу економічної свободи (IEF) за цінностями (Ц) здебільшого показують високі абсолютні значення, тобто сильний вплив цінностей на економічні інститути ($1 < |E_{IEF/C}| < \infty$). І, навпаки, значні зміни у

функціонуванні економічних інститутів, які виражаються через зміни індексу економічної свободи (IEF), здебільшого не супроводжуються сильними змінами оцінок

Таблиця 1 - Варіативність ціннісних домінант населення України та еластичність між змінами цінностей та індексу економічної свободи за 1992–2020 р.р.

Цінності	Усереднені бали за декадами			Коефіцієнт $E_{IEF/C}$ IEF за цінностями			Коефіцієнт $E_{C/IEF}$ цінностей за IEF		
	1992– 2000 рр.	2001– 2010 рр.	2011– 2020 рр.	I - III декади	I - II декади	II - III декади	I - III декади	I - II декади	II - III декади
Тілесно-вітальні цінності	4,81	4,76	4,69	-5,36	-17	2,84	-0,19	-0,06	0,35
Міцне здоров'я	4,91	4,85	4,75	-4,08	-14,41	2,02	-0,24	-0,24	0,49
Матеріальний добробут	4,83	4,67	4,57	-2,45	-5,26	1,94	-0,41	-0,19	0,51
Міцна сім'я	4,73	4,81	4,72	-63,94	10,56	2,23	-0,02	0,09	0,45
Благополуччя дітей	4,76	4,73	4,72	-16,03	-28,02	19,89	-0,06	-0,04	0,05
Цінності економічних можливостей	3,93	3,98	4	7,66	14	-8,4	0,13	0,07	-0,12
Сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві	4,63	4,19	4,13	-1,19	-1,78	2,92	-0,84	-0,56	0,34
Створення у суспільстві рівних можливостей для всіх	4,29	4,29	4,19	-5,74	∞	1,78	-0,17	0,00	0,56
Суспільне визнання (повага колег, співгромадян)	4,14	4,19	4,05	-6,16	14,76	1,24	-0,16	0,07	0,81
Підвищення освітнього рівня (інтелектуальний розвиток)	3,49	3,96	3,94	1,12	1,40	8,31	0,90	0,71	0,12
Цікава робота	4,08	4,2	4,15	7,95	6,11	3,51	0,13	0,16	0,28
Можливість підприємницької ініціативи (створення приватних підприємств)	3,02	3,34	3,57	0,81	1,76	-0,63	1,23	0,57	-1,58
Відсутність значного соціального розшарування (багаті – бідні, вищі – нижчі верстви населення)	3,9	3,66	4	5,34	-2,79	-0,47	0,19	-0,36	-2,11
Цінності демократії	3,56	3,77	3,93	1,37	3,09	-1,01	0,73	0,73	-0,99
Незалежність у справах, судженнях, вчинках	3,93	3,93	3,97	13,36	∞	-4,16	0,07	0,00	-0,24
Національно-культурне відродження	3,8	3,83	3,86	8,64	22,53	-5,39	0,12	0,04	-0,19
Державна незалежність України	3,59	3,95	4,18	0,89	1,86	-0,74	1,12	0,54	-1,34
Розширення культурного кругозору, залучення до культурних цінностей (через мистецтво, художню творчість, хобі тощо)	3,58	3,76	3,82	2,09	3,61	-2,66	0,48	0,28	-0,38
Можливість критики, демократичного контролю рішень владних структур	3,15	3,47	3,69	0,86	1,83	-0,68	1,17	0,55	-1,46
Можливість висловлювати думки з політичних та інших питань, не побоюючись за особисту свободу	3,22	3,78	3,91	0,70	1,11	-1,24	1,43	0,90	-0,80
Демократичний розвиток країни	3,32	3,82	4	0,73	1,26	-0,91	1,37	0,79	-1,09

Примітка. Розраховано авторами на основі [19]

ціннісних пріоритетів (Ц) ($0 < E_{Ц/ІЕФ} < 1$). Ця особливість впливає із самої природи господарського менталітету, але запропонований інструмент аналізу еластичності дає можливість виявити ті домінанти у спонукальних мотивах українців, які є найбільш і найменш чутливими до змін в інституціональній структурі. Слід зауважити, що нееластичність певних цінностей до таких змін, може відігравати двояку роль: бути як гальмівним чинником необхідних соціальних зрушень, так і запобіжником, який дозволяє убезпечити соціально-економічну систему від ризикованих трансформацій з боку економічних інститутів.

Як видно з даних, наведених у табл. 1, серед найважливіших пріоритетів для українців є тілесно-вітальні цінності з найбільшим рейтингом цінності міцного здоров'я, за якою слідує сімейні цінності, і далі – матеріальний добробут. Ці домінанти є достатньо сталими, тому коефіцієнти E , хоч і демонструють суттєву варіативність, але указують на еластичну реакцію економічних інститутів за групою тілесно-вітальних цінностей: $2,84 < E_{ІЕФ/Ц} < 17,0$. Зрозуміло, що зворотний коефіцієнт $E_{Ц/ІЕФ}$ характеризує слабкий вплив зміни інституційних рамок на цінності, які забезпечують існування людей. Це можна інтерпретувати, як необхідність узгоджувати всі заходи ринкових інституціональних трансформацій із забезпеченням, в першу чергу, збереження

вітальних цінностей і базових потреб людей. Інакше, такі трансформації і реформи не будуть сприйматися суспільством і можуть стати чинником напруги і соціальних збурень.

Більш докладного розгляду потребує динаміка цінностей із другої групи – цінностей економічних можливостей. Відбір показників до цієї категорії здійснювався з огляду на те, що саме ці цінності найтісніше пов'язані із проявами господарського менталітету і формують певні поведінкові практики, які впливають на трансформацію інституційних рамок економіки. Цей вплив є взаємним. Хоч як показав розрахунок відповідних коефіцієнтів еластичності, $7,66 < E_{ІЕФ/Ц} < 14,00$, в той час як $0,07 < E_{Ц/ІЕФ} < 0,13$.

Якщо укрупнено аналізувати вплив економічних інститутів на певні цінності, то можемо констатувати, що найбільш чутливими за весь період спостережень (І – ІІІ декади) в цьому сенсі є такі цінності, як: цікава робота; суспільне визнання (повага колег, співгромадян); створення в суспільстві рівних можливостей для всіх. Причому вплив інституційних рамок на пріоритетність двох останніх цінностей мав негативний характер.

Загальний погляд на те, як визначали пріоритети економічних можливостей українці протягом 1992-2020 р.р., свідчить, що наш менталітет залишається у значному ступені пострадянським і неринковим (рис.1).

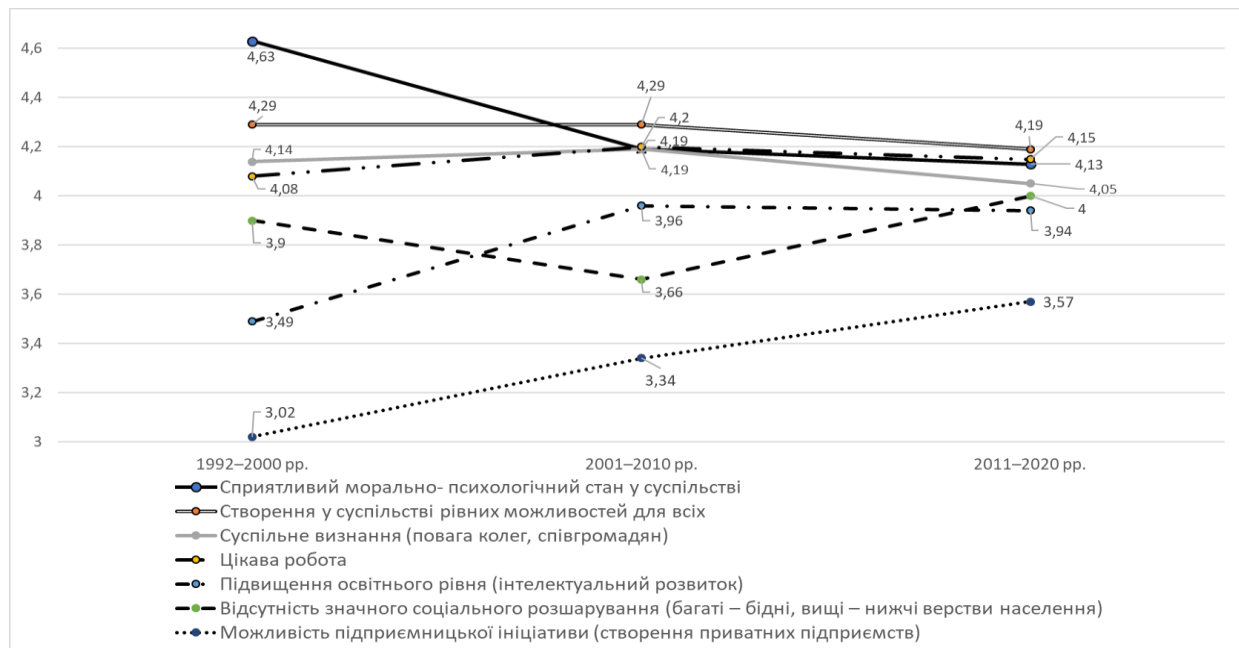

Рис. 1. Динаміка оцінки цінностей економічних можливостей за 1992 – 2020 р.р.
*Систематизовано авторами за [19]

Можливість підприємницької ініціативи (створення приватних підприємств) має найнижчий рейтинг серед усіх аналізованих цінностей усіх категорій. Але спостерігається позитивна динаміка в її оцінці: кількість балів збільшилася з 3,02 бали у 1992р. (на рівні «важко сказати») до 3,57 бали у 2020 році (ближче до «радіше важливо»). Про певні зміни у бік збільшення прояву рис ринкового менталітету може свідчити те, що протягом років української незалежності люди більшу вагу надають таким цінностям, які вказують, на зростання незалежності мислення, відповідальності за своє життя, підвищення інтелектуального рівня. Разом із тим, першість у рейтингу цінностей економічних можливостей належить створенню рівних можливостей, що часто розуміють, як несприйняття майнової диференціації і патерналістську вимогу збільшувати розмір державного втручання і утримання громадян. Цю думку підтверджує і рейтинг пріоритетів інших цінностей. Так, висока оцінка з тенденцією до зростання такої цінності, як відсутність значного соціального розшарування, говорить, з одного боку, про прихильність до «зрівнялівки» як прояв радянського досвіду багатьох громадян, але, з іншого боку, може також свідчити про потяг до соціальної справедливості, яку не можуть забезпечити зміни наявних економічних

інститутів суспільства (на що вказують від'ємні значення коефіцієнтів еластичності другої і третьої декад: $E_{\text{Ц/ІЕФ}} = -0,47$, $E_{\text{Ц/ІЕФ}} = -2,11$).

Найбільш еластичними до змін інституційних рамок у ретроспективі трьох десятиліть відновлення Незалежності України є цінності особистої свободи ($E_{\text{Ц/ІЕФ}} = 1,43$), демократичного розвитку ($E_{\text{Ц/ІЕФ}} = 1,37$) і можливості підприємницької ініціативи ($E_{\text{Ц/ІЕФ}} = 1,23$). Інститути економічної свободи найбільш еластичними виявилися до зміни тілесно-вітальних цінностей, що можна пояснити значною сталістю останніх.

В цілому, аналізуючи динаміку ціннісних пріоритетів українців з моменту відновлення Незалежності і до сьогодні, слід зауважити, що середня бальна оцінка групи тілесно-вітальних цінностей дещо зменшилася, хоча і продовжує посідати перше місце серед інших категорій цінностей. Цінності економічних можливостей і демократичні цінності в очах українців зростають (див. рис.2). Найбільший темп зростання демонструють демократичні цінності. На наш погляд, це характеризує поступову зміну національного менталітету українців, в тому числі, господарського менталітету, у бік визнання і прийняття економічних (ринкових) і демократичних цінностей. Зазначимо, що

певна консервативність у поведінці та ідеалах в деяких випадках запобігає

ухваленню неприйнятних і необґрунтованих рішень з боку реформаторів.

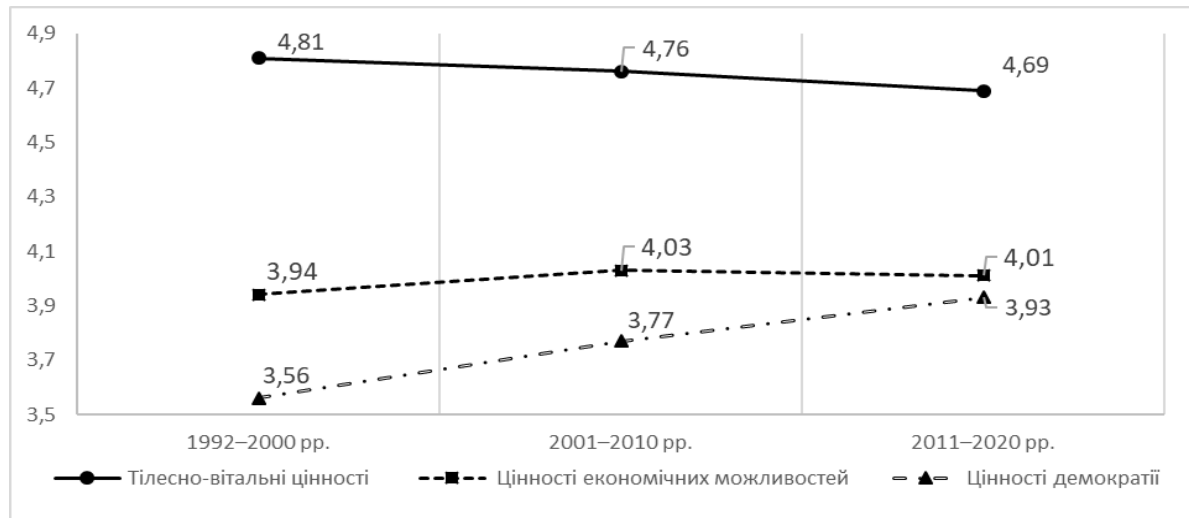

Рис. 2. Динаміка ціннісних пріоритетів основних категорій цінностей за 1992 – 2020 рр.

*Розраховано авторами на основі систематизації за [19]

Демократичний розвиток держави і державна незалежність – це ті цінності, збільшення важливості яких у найбільшому ступені виявили респонденти під час опитувань за період 1992 – 2020 року. Без сумніву, зміни у способі мислення українців, які все більше схиляються до незалежності й демократії, у тривалій перспективі матиме позитивний вплив на розвиток ринкових і демократичних інститутів, що сприятиме підвищенню соціально-економічної ефективності нашої держави.

Висновки. Отже, актуальність проблеми дослідження господарського менталітету на основі міждисциплінарних досліджень, викликає інтерес науковців із різних галузей знання. Для України, яка сьогодні переживає найскладніші часи своєї новітньої історії, відбиваючи збройну агресію РФ і усвідомлюючи себе як націю і незалежну суверенну державу, відповіді на питання щодо економічної ментальності мають не тільки теоретико-науковий, але і прикладний характер.

У даній роботі запропоновано способи використання такого аналітичного інструменту як визначення еластичності для з'ясування взаємного впливу економічних цінностей - складової господарського менталітету і економічних інститутів. Це дозволило виявити найбільш

і найменш чутливі до змін інституційних рамок ціннісні пріоритети українців. З'ясовано, що господарський менталітет нашої нації в багатьох аспектах залишається пострадянським і постколоніальним, що гальмує проведення ринкових реформ суспільних інститутів. Разом із тим, зазначаються і позитивні наслідки здорового ментального консерватизму, що унеможливує проведення окремих змін, які суспільством сприймаються як руйнівні, такі, що зачіпають вітальні цінності. Проте динаміка змін економічного менталітету оцінюється позитивно.

В даній роботі використано матеріали опитування ціннісних орієнтирів українців з 1992 до 2020 року. Цей період охоплює час з 2014 року, коли РФ розпочала збройну агресію в Криму і на Сході України. Однак, повномасштабна війна викликала настільки сильні потрясіння всього нашого суспільного буття, що це безпосередньо і масштабно вплинуло на наш світогляд, ідентичність, ментальні установки. Вбачається, що подальші дослідження господарського менталітету можуть бути продовжені з урахуванням цих тенденцій. Також цікавим видаються наукові розвідки вивчення розбіжностей господарського менталітету у розрізі вікових і соціальних груп, регіональних особливостей, впливу

війни і міграційних процесів на формування нових рис національного господарського

Список літератури

1. Ментальність. Нація. Пам'ять. Збірник праць наукової школи проф. Р.О. Додонова. – Київ: ФОП Руслан Халіков, 2022. – 286 с.

2. Бондаренко О. В. Філософія ментальності в проблемах та концепціях / О. В. Бондаренко // *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. - 2005. - Вип. 23. - С. 48-61.

3. Шестаковський О. Де пролягають культурні відмінності між регіонами? Досвід застосування методології Г.Хофстеде у Україні / О. Шестаковський // *Великі війни, великі трансформації: історична соціологія 20-го століття: тези доп.* – Київ, НТУУ «КПІ», 27-28 листопада 2014 р. – С. 224-226

4. Borysenko L.H. Ukrainian culture: individualism or collectivism? / L.H. Borysenko // *Frontier problems of modern psychology*. – Kherson, 2016. – P. 59–63.

5. Пилипенко В.Є. Людина в ринковому суспільстві: орієнтації, поведінка, культура / В.Є. Пилипенко. – Київ: «Фоліант», 2005. - 224с.

6. Лавріненко Н. Готовність населення України прийняти прогресивну систему оподаткування / Н. Лавріненко // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. - 2022. - №1, - С. 29–44. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.01.029>.

7. Экономическая культура населения Украины / под ред. академика НАН Украины В.М. Вороны, д-ра филос. наук, профессора Е.И. Суименко. – Киев: Институт социологии НАН Украины, 2008. - 326с.

8. С. Дембіцький. Соціетальні цінності: поняття, рівень забезпечення у масових оцінках та місце в номологічній мережі / Дембіцький С. // *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: зб. наукових праць*. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2020. Випуск 7 (21). – С. 78-86.

9. Галушка З.І. Господарський менталітет та національні особливості процесів соціалізації економіки : монографія / З.І. Галушка, О.О. Лусте. –

менталітету українців тощо.

Чернівці, Чернівецький нац. ун-т, 2017. – 264 с.

10. Філософський енциклопедичний словник. МЕНТАЛЬНІСТЬ. [Електронний ресурс] / URL: <https://9.slovaronline.com/2629-%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> (дата звернення 10.04.2023)

11. Філософський енциклопедичний словник. ЦІННІСТЬ. [Електронний ресурс] / URL: <https://9.slovaronline.com/3290-%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> (дата звернення 10.04.2023)

12. The 6-D model of national culture. URL: <https://geerthofstede.com/culture-geert-hofstede-gert-jan-hofstede/6d-model-of-national-culture> (дата звернення 10.04.2023)

13. Carlos Newland. Is Support for Capitalism Declining around the World? A Free-Market Mentality Index, 1990–2012. *The Independent Review*. Vol. 22, No. 4 (Spring 2018), pp. 569-583. URL: <https://www.jstor.org/stable/26591762?seq=7>

14. Newland, Carlos & Lips, Brad & Czegledi, Pal. (2020). Global Index of Economic Mentality (GIEM) 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/347112538_Global_Index_of_Economic_Mentality_GIEM_2020

15. Ismatilla Mardanov. “The Effects of Institutions on Economic Development: Developed and Post-Communist Nations”. *Problems of Economic Transition*, Volume 63, 2022. - Issue 7-9 / doi.org/10.1080/10611991.2022.2147343 URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10611991.2022.2147343>

16. 2023 Index of Economic Freedom Heritage Foundation. About The Index / URL: <https://www.heritage.org/index/about> (дата звернення 10.04.2023)

17. А. Ручка. Динаміка ціннісних пріоритетів населення України за останні три десятиліття (1991–2020 pp.) / Ручка А. // *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: зб. наукових праць*. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2020. Випуск 7 (21). – С.69-77.

18. С.М. Лисенко. Методологічні засади моделювання економічної поведінки людини / Лисенко С.М. // *Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону: зб. матеріалів IX регіональної науково-практичної конференції, 13 грудня 2016 р.* – Покровськ: КП ДонНТУ, 2016. URL: <http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/28470>

19. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992 – 2020 роки / укл. д-р соціол. наук М.А. Парашевін // *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: зб. наукових праць.* – Київ: Інститут соціології НАН України, 2020. Випуск 7 (21). – С.441 - 546.

References

1. Mentalnist. Natsiia. Pamiat. / Zbirnyk prats naukovoї shkoly prof. R.O. Dodonova (2022). – Kyiv: FOP Ruslan Khalikov, – 286 p. [in Ukrainian]

2. Bondarenko O. V. (2005) *Filosofia mentalnosti v problemakh ta kontseptsiiakh* / O. V. Bondarenko // *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii.* - Vol. 23. - pp. 48-61. [in Ukrainian]

3. Shestakovskiy O. (2014) *De prolihaiut kulturni vidminnosti mizh rehionamy? Dosvid zastosuvannya metodolohii H.Khofstede u Ukraini* / O. Shestakovskiy // *Velyki viiny, velyki transformatsii: istorychna sotsiologhiia 20-ho stolittia: theses.* – Kyiv, – pp. 224-226 [in Ukrainian]

4. Borysenko L.H. (2016) *Ukrainian culture: individualism or collectivism?* / L.H. Borysenko // *Frontier problems of modern psychology.* – Kherson, – pp. 59–63. [in English]

5. Pylypenko V.Ie. (2005) *Liudyna v rynkovomu suspilstvi: oriientsatsii, povedinka, kultura* / V.Ie. Pylypenko. – Kyiv: «Foliant», – 224p. [in Ukrainian]

6. Lavrinenko N. (2022) *Hotovnist naselennia Ukrainy pryiniaty progresyvnu systemu opodatkuвання* / N. Lavrinenko // *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh.* - №1, - pp. 29–44. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.01.029>. [in Ukrainian]

7. *Ekonomicheskaya kultura naseleniya Ukrainy* / pod red. akademika NAN Ukrainy V.M. Vorony(2008), d-ra filos. nauk,

professora Ye.I. Suimenko. – Kiev: Institut sotsiologii NAN Ukraini, – 326p. [in Russian]

8. S. Dembitskyi. (2020) *Sotsiialnyi tsinnosti: poniattia, riven zabezpechennia u masovykh otsinkakh ta mistse v nomolohichnii merezhi* / Dembitskyi S. // *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin: zb. naukovykh prats.* – Kyiv: Instytut sotsiologhi NAN Ukrainy, 2020. Vol. 7 (21). – pp. 78-86. [in Ukrainian]

9. Z.I. Halushka, O.O. Luste (2017) *Hospodarskyi mentalitet ta natsionalni osoblyvosti protsesiv sotsializatsii ekonomiky : monohrafiia* Chernivtsi, Chernivetskyi nats. un-t, – 264 p. [in Ukrainian]

10. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. MENTALNIST.* [online]. Retrieved from: <https://9.slovaronline.com/2629-%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> (Accessed 10 April 2023) [in Ukrainian]

11. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. TsINNIST.* [online]. Retrieved from: <https://9.slovaronline.com/3290-%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> (Accessed 10 April 2023) [in Ukrainian]

12. The 6-D model of national culture. [online]. Retrieved from: <https://geerthofstede.com/culture-geert-hofstede-gert-jan-hofstede/6d-model-of-national-culture> (Accessed 10 April 2023) [in English]

13. Newland, Carlos (2018) *Is Support for Capitalism Declining around the World? A Free-Market Mentality Index, 1990–2012.* *The Independent Review.* Vol. 22, No. 4 pp. 569–583. URL: <https://www.jstor.org/stable/26591762?seq=7> [in English]

14. Newland, Carlos & Lips, Brad & Czegledi, Pal. (2020). *Global Index of Economic Mentality (GIEM) 2020.* URL: https://www.researchgate.net/publication/347112538_Global_Index_of_Economic_Mentality_GIEM_2020 [in English]

15. Ismatilla Mardanov. (2022) “The Effects of Institutions on Economic Development: Developed and Post-Communist Nations”. *Problems of Economic Transition*, Volume 63. - Issue 7-9 / doi.org/10.1080/10611991.2022.2147343 URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10611991.2022.2147343> [in English]

16. 2023 Index of Economic Freedom Heritage Foundation. About The Index [online]. Retrieved from: <https://www.heritage.org/index/about> (Accessed 10 April 2023) [in English]

17. A. Ruchka. (2020) Dynamika tsinnisnykh priorytetiv naselennia Ukrainy za ostanni try desiatylittia (1991–2020) / Ruchka A. // *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin: zb. naukovykh prats.* – Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy, Vol. 7 (21). – pp.69-77. [in Ukrainian]

18. S.M. Lysenko (2016) Metodolohichni zasady modeliuvannia ekonomichnoi povedinky liudyny / Lysenko S.M. // *Aktualni problemy ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku rehionu: zb. materialiv IX rehionalnoi nauково-praktychnoi konferentsii,*

13/12/2016 – Pokrovsk: KII DonNTU, URL: <http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/28470> [in Ukrainian]

19. Rezultaty natsionalnykh shchorichnykh monitorynhovykh opytuvan 1992 – 2020 roky / ukl. d-r sotsiol. nauk M.A. Parashchevin(2020) // *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin: zb. naukovykh prats.* – Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy, Vol 7 (21). – pp.441 - 546. [in Ukrainian]

Надійшла до редакції
16.04.2023р.

Ляшок Ярослав Олександрович - доктор економічних наук, професор, ректор ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Луцьк
ORCID ID: 0000-0003-7643-8485
E-mail: iaroslav.liashok@donntu.edu.ua

Лисенко Світлана Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства, ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Луцьк
ORCID ID: 0000-0002-3978-9956
E-mail: svitlana.lysenko.eoo@donntu.edu.ua

ECONOMIC MENTALITY AND FUNCTIONING OF ECONOMIC INSTITUTIONS: PROBLEMS OF MEASURING MUTUAL INFLUENCE

Objective. The purpose of the article is to clarify the theoretical and methodological aspects, to quantitative analysis of value priorities as a component of the economic mentality of Ukrainians in relation to changes in social institutions and to determine the directions of the desired transformations in the value system of the Ukrainian nation for the implementation of effective economic policy.

Method. The choice of research methods is determined by the interdisciplinary nature of the research. These are general scientific methods and techniques such as methods of scientific abstraction, analysis and synthesis, comparison, detailing, and grouping. Special methods such as the index method of analysis were used to assess the dynamics of the value system of Ukrainians during the regain of independence. To identify the sensitivity of the mutual influence of the value orientations of society and the institutional framework of the economy, the author used such an analytical tool as the elasticity coefficient.

The results. As a result of clarifying the theoretical and methodological aspects of the concept of "economic mentality", the structure of this phenomenon and its features have been identified. An important component of the economic mentality is the values of society. A system of values is a set of priorities that social actors recognize as important for themselves and their environment. Values are an element of the economic mentality that is sensitive to changes in the social environment. To analyze the value system of Ukrainians, it is important that values can be quantified and prioritized. The article describes the main modern methods and approaches used to assess the mental characteristics of different countries. As a result of the analysis, the values that contribute to economic efficiency at the micro and macro levels were identified. These values are related to the promotion of economic freedom and other free market institutions.

Such informative and user-friendly tool as the Economic Freedom Index (EFI) was chosen as the information base for analyzing the institutional framework of the market economy. The values and dynamics of this indicator were analyzed for Ukraine over a long period of time, and it was found that over the entire period of EFI measurements for Ukraine, its values were below the world average. Ukraine is characterized as a mostly non-free country. Corruption, lack of investment, and financial freedom have the greatest negative impact on EFI.

The information base for measuring the value priorities of Ukrainians are the results of representative national surveys of the population of Ukraine for the period 1991-2020 under the specially developed "Axiomonitoring" research program. The respondents' assessments of values were grouped into three

categories: bodily and vital values, values of economic opportunities, and democratic values. The analysis in this paper confirmed the hypothesis that the values of Ukrainians have changed. Over the thirty years of observation, respondents have begun to attach greater importance to the values of economic opportunity and democracy, and somewhat less to bodily and vital values. Nevertheless, the latter still occupies the top spot in the rating of values.

Scientific novelty. The results of the analysis of the mutual influence between the sensitivity of values' changes and the institutional framework of the society, it is proposed to calculate elasticity indicators and develop a scale for differentiating the values of elasticity coefficients to assess the strength of the reaction of values to changes in EFI. The inverse indicators are also calculated. The values of personal freedom, democratic development, and the possibility of entrepreneurial initiative turned out to be the most elastic to changes in the institutional framework. Institutions of economic freedom were the most elastic to changes in bodily and vital values, which can be explained by their stability.

Practical significance. The results of the analysis of the sensitivity of changes in the values and institutional framework of society using the elasticity tool are of practical value. They allow for a better understanding of the behavior of economic entities, their attitude to the market, their own labor, entrepreneurial activity, decision-making mechanisms for investment, business development, international cooperation, etc. This data can also be useful for developing effective economic policies and development strategies for Ukraine and other countries with a similar economic mentality.

Keywords: economic mentality, free-market mentality, value system, economic institutions, economic freedom, economic development, economic efficiency, elasticity.

Liashok Iaroslav - Dr.Sc. (Economics), Professor, rector of the Donetsk National Technical University, Lutsk
ORCID ID: 0000-0003-7643-8485
E-mail: iaroslav.liashok@donntu.edu.ua

Lysenko Svitlana - Phd.Sc. (Economics), Associated Professor, Associated Professor of the Department of Enterprise Economics, Donetsk National Technical University, Lutsk
ORCID ID: 0000-0002-3978-9956
E-mail: svitlana.lysenko.eoo@donntu.edu.ua